

¹² Muilenburg, J.: *The Form and Structure of the Covenantal Formulations, Vetus Testamentum IX.* (1959) 347—365.

¹³ Korosec, V.: i.m. 12.

¹⁴ Vö.: Lambert W. G. a Tukulti-Ninurta époszról írt tanulmányával, *Archiv für Orientforschung XVIII* (1957). 40—41.

¹⁵ Muilenburg, J.: i.m.

¹⁶ Hillers, D. R.: *Covenant: The History of a Biblical Idea.* 1969.

¹⁷ Mendenhall, G.: *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East,* Pittsburg: Biblical Colloquium, 1955.

¹⁸ Albright, W. F.: *Archeology and the Religion of Israel.* 99.

¹⁹ Alt, A.: *Essays on Old Testament History and Religion.* 1968. 131.

²⁰ Uo. 125.

²¹ Wright, G. E.: *Westminster Historical Atlas to the Bible.* 1956. 93.

²² Alt, A.: i.m. 143. Vö. Gurney O.: *Annales of Archaeology and Anthropology.* XXVII (1940). 35—37.

²³ Noth, M.: *The History of Israel.* 1960. 45.

²⁴ Wellhausen, J.: i.m. 440. 418.

²⁵ Frankfort, H.: *Kingship and the Gods.* 1948. 341.

²⁶ Alt, A.: i.m. 256.

²⁷ Mendenhall, G.: i.m.

²⁸ Mendenhall, G.: *Ancient Oriental and Biblical Law, The Biblical Archeologis: Reader 3* (1970). 3—24.

Dr. GÁL KELEMEN

KRIZA JÁNOS PÜSPÖKKÉ VÁLASZTÁSA*

Daniel Elek főgondnok 1848-ban meghalt, a tisztség 1854-ig üresen állt; Aranyosrákosi Székely Sándor püspöki vizsgálati útján 1852. jan. 27-én Marosszentkirályon elhunyt. Az egyháznak nem volt se világi, se egyházi vezetője. Az Egyházi Képviselő Tanács, hogy segítsen ezen a lehetetlen helyzeten, és a szabadságharc szerencsétlen befejezése után ránk szakadt szomorú sors hordozását valahogy elviselhetővé tegye, szeretett volna zsinatot összehívni, de a katonai parancsnokság nem engedélyezte a püspökválasztást. Majdnem évről-évre megismételték a kérést, de hiába. Végre az októberi diploma megmozdította ebben a kérdésben is a vezetőket, különösen Nagy Eleket, aki 1861. febr. 3-án Járában kelt levélben indítványozta, hogy püspökválasztó zsinatra kérjünk engedélyt, de intézzük a kérelmet most egyenesen a királyhoz és juttassuk oda az erdélyi korlátnok Br. Kemény Ferenc útján.¹ A kérés tartalma rövid kivonatban ez volt: Püspökünk 1852. jan. 27-én meghalt. Azóta sokszor, majdnem évről-évre kértünk engedélyt püspökválasztó zsinat megtartására, habár az Approbatae Constitutiones I. r. 1. cím. 3., 9. cikke, és a Leopoldi diploma I. 3. p. szerint kétségtelen jogunk volt és van egyházi gyűléseinket akár püspökválasztásra, akár más egyházi és iskolai dolgaink igazítása végett minden engedély-kérés nélkül összehívni s azokat minden bele-

* Részlet dr. Gál Kelemen elveszettnek hitt *Káli Nagy Elek* c. utolsó munkájából, melynek kézírata most került elő.

egyezés nélkül függetlenül megtartani. A kultuszminisztérium nemcsak a zsinattartást vette tilalom alá, hanem törvény önkormányzatunkban és így vallásszabadságunkban is akadályozott számtalan törvény felretételével. A törvényellenes tilalom alól való felszabadításunkat kértük 1853, 1854, 1855, 1857 és 1859-ben; a kultuszminiszter azokat nemcsak hogy tekintetbe nem vette, de mégcsak válaszra sem méltatott, „így volt kultuszminisztériumnak hazai sarkalatos törvényeinkben számos fejedelmi hitlevelekben, új eskükben és többszázados gyakorlaton alapuló jogunkat s voltaképpen vallásszabadságunkat elnyomó s még csak nem is indokló, de törvényesen nem is indokolható tilalma miatt oda levénk kényszerítve, hogy miután a tettlegességgel szemben a mi erősségünk csakis elévülhetetlen törvényes jogunk vala, a vallásos közéletünkre törvényes kormányzatunkra nézve oly nagy fontosságú püspöki hivatalnak oly hosszú időn keresztül be nem tölthetését vallásszabadságunk veszélyeztetésén aggódó szívvel, azonban Istenben vetett bizalommal túrnünk kellene“. „Ily nyomasztó állapotunkban vigasztalólag hatott ránk 1860. okt. 20-án kelt oklevélben kifejezett szándéka felségednek, melyben kilátásba helyezte hazánk ősi alkotmányrendjének helyreállítását s kérjük megrendelni, hogy püspökünk megválasztásában ne gátoltassunk.“ A főgondnok febr. 24-én jelentette, hogy a kérést Kemény Ferencnek átadta, megkérve őt élő szóval is a felterjesztésre, aki kijelentette neki, hogy ez a tárgy nagyon lelkén fekszik és biztosan reméli a kedvező választ.² Ápr. 28-án tárgyalják az udvari kancellária engedélyét, hogy „a kérelmes egyház püspöke megválaszthatása iránti jogos gyakorlatában azonnal visszahelyezendő.“³ Erre kitérték a zsinat napját 1861. jún. 29-re, Tordára.

Megvolt az engedély, de most a vidék kezdett különböző nehézségeket és kifogásokat emelni. Az udvarhelyi egyházkör szerint a püspökválasztás törvényei csaknem ismeretlenek; mai állásaink s tanítói karunk sokban különbözik a régitől, s talán új intézkedéseket és törvényeket kívánnak; az egyházi tanácsosok száma megszorodott, de az eklézsiáknak választói joga nincs szélesebb alapra fektetve és az egyházi hivataloknak nincsenek képviselői; az egész egyházban 50—80 választó van, kiket a véletlen lehetőség állít össze. Ezek alapján kéri: a Tordára összehívott zsinat most ne ejtse meg a választást, a választási törvények vizsgáltságának át s közöltessenek az egyházkörökkel, a választási jog képviselőlet útján terjesztessék ki az eklézsiákra, az összes lelkészekre és tanítókra, a választás ideje, helye három hónappal előre hirdettessék ki esperesek útján, a hely mindig központra tűzessék ki, az eklézsiák képviseltetése, lelkészek és mesterek szavzatának beszéde iránt hozassék törvény, a püspök hivatali teendői, új kötelességei irassanak össze, hogy a papok és mesterek dislocatioja kézzől-kézre bizonytalanul ne vándoroljon; állítsák össze egy bizottság, mely a püspök halála, vagy munkaképtelensége esetében a püspöki titkárral három tagból lenne a Főtanácsig kinevezendő *püspöki szék* cím alatt; végül olyan ügyek nem tárgyalhatók, melyek az esperesi vizsgálósékkal és köri közgyűléssel nem közöltettek.⁴ Az E. K. Tanácsnak e kifogásokra az a határozata, hogy a püspökválasztás elhalasztását nem tartja helyesnek „a jelen még mindig válságos politikai körülmények között és a kétes jövő bizonytalanságai miatt; a Főtanácsot újra alakítani és szervezni s addig a püspökválasztást felfüggeszteni nem célszerű, sem időszerű, mivel egyházunk jelen szerkezeté-

ben sok nehéz idő viszontagságait képes volt kiállani, s mivel a kétes és bizonytalan jövő az elhalasztást éppen nem tanácsolja. A Székelykeresztúr körüli közgyűlés pedig főként a zsinat helye ellen sorakoztat fel érveket. „Meglépetését nyilvánítja“, hogy a zsinat a közvélemény ellenére Tordára hivatott össze, nem pedig valamely központi székelyföldi eklézsiába; kolozsvári atyánkfiai saját kényelmüket elébe helyezik egyházunk közügyeinek. A két legnépesebb egyházkörben szent vallásunk ügyei iránti érdeklődés a néptömegnél „kezd alábbfokozódni“, a költéséges kiutazás miatt sokan nem vesznek részt. Miért nem tartják pl. Szentgericén, ahová a megszokott rend szerint következnek. „A püspök-választás a lehető széles és szabadelvű alapokon nyugvó választási törvény alapján történjék: nemcsak minden egyházi tanácsos, hanem minden lelkész, mester és eklézsia válassza képviselő útján. Az új választási törvény megalkotásáig pedig elhalasztandó.“⁵ Erre az előterjesztésre az E. K. Tanács felelete ez: minthogy az eklézsiák nagyon meg vannak terhelve az egyházi rovatallal s a marosi egyházkör már 1860-ban kijelentette, hogy a zsinatot elfogadni nem képes, Torda ellenben önként ajánlkozott, azért választotta Tordát.

Ilyen előzetes tárgyalások után tartják meg a zsinatot, melyen Székely Mózes főjegyző megnyitó beszédjéből álljanak itt a következő jellemző szavak: „Egy nyomasztó évtized lefolyása után megértük Isten kegyelméből rég óhajtott azon örvendetes időt, melyben anvaszentegyházunknak külső és belső renden levő buzgó hites tagjait kolozsvári anvasgyűlésünkön kívül valahára más gyülekezetünkben is összegyűlve szemlélhetjük.“ Anyaszentegyházunk történetének utolsó évtizede alatt „alsóbb és felsőbb iskoláink, polgári legfelsőbb parancsok következtében általunk nem is gyanított véletlen, nagy változásokon mentek által, melyek miatt törvényes szabadságában szűkebb korlátok közé szorítottatott, — röviden: anyaszentegyházunk és iskoláink vallaira szokatlan és halhatlan új terhek tétettek és nehezettek. Egyházunk nevében az E. K. Tanács, Istenünkbe vetett tántoríthatatlan bizalommal és lelki éberséggel, törekedett alkotmányos szerkezetünk és iskoláink autonómiáját hűséggel és elővigyázattal s — őszintén legyen mondva — kiváltképp szeretve tisztelt főgondnokunk és E. K. Tanácsunk több bölcs belátású tagjai tanácsának hozzájárultával galambszelídséggel és kígyói okossággal védeni s épségben fenntartani. De ennek dacára anyaszentegyházunkra, iskoláinkra — úgyszólván — ránk erőszakolt állami legfelsőbb intézkedéseket megakadályozni, feltartóztatni közügyünk veszélyeztetése nélkül nem volt hatalmában. A helyzet szép reményekkel kecsegtető, de még kétes, melynek feladata, alkotmányos életünk felüdölésével az átalakulás vagy visszahelyezés iránti intézkedéseket megtenni.“

Ezután következett a szavazás. Leadatott 97 szavazat, melyből Kriza János kapott 63-at, Székely Mózes 28-at. Az eredmény kihirdetése után Kriza beszédet mondott, melyből a következő jellemző részeket közöljük: „Én megvallom, sohasem vágytam, sohasem számítottam erre a főpásztori hivatalra. Isten a bizonyosságom.“ Szeretné feltárni lelkének nagy tusakodását, „hogy kitűnjék, mennyire távol voltam e hivatal után járásnak mégcsak szándékától is.“ Krisztusi munkára való küldetésnek tekintti a püspökséget, szót fogad, s megy az apostoli szolgálatra. Bizalmát kéri mindenkinek: „lelkinevelő édesanyjának, a kolozsvári anyaeklézsiának, egyházi tanácsnak“. „Lehetne-e itt a legforróbb hála és a legmé-

lyebb tisztelet érzésével ne emlékezzen a mi tisztelve szeretett főgondnokunkról, akit az Isten jókedvében adott anyaszentegyházunknak, hogy felvilágosodott feje biztos értelmével, éles belátású szemeivel az Úr háza iránti szerelemből, lángoló kegyes jó szívével s rendíthetetlenül szilárd akaratával lenne egy szebb jövő Kanaánja felé vezérlő Mózese lelki Izraelünknek.“ Ezután a főjegyzőhöz fordult: „Lelkem teljes bizalmával s őszinte nyíltságával fordulok nagyon tisztelt elődömhöz, az egyházi főjegyző úrhoz is, aki engemet eddig bizalmával s barátságával szerencsételtett, és akinek ügyismerete és sokoldalú készsége oly sokban használhat nekem s egyházunk szent ügyének. E bizalmas kérését — remélem — nem fogja megvetni egy oly szolgatársának, ki e szolgálat terhét, melyet a minden gyermekei erejével rendelkező anyaszentegyház szabadakarattal tevő át gyenge vállaimra, soha nem kértem, se kerestem, senki által nem kerestem.“

1861. szept. 4-én megérkezett a főkormányzók értesítése, hogy a király Kriza János megválasztását megerősítette s a hivatali eskü letételére Káli Nagy Elek főgondnok, főkormányzók tanácsos és Désfalvi Pataki József főkormányzók iktató neveztettek ki biztosokul.⁶ Az E. K. Tanács a megerősítést örömmel tudomásul vette, de minthogy a megerősítő oklevélben *püspöki* cím helyett *superintendens* fordult elő, jegyzőkönyvileg óvását fejezte ki arra nézve, hogy ebből akár a püspök hatósága, akár vallásunk törvényes jogaira s a többi bevett vallások egyenjogultságára nézve bármi hátrányos következtetés is vonathassék, s ennélfogva ragaszkodik a püspöki címhez. Az eskütételre október 6-át tűzük ki rendkívüli Főtanács keretében. Kriza később írja Simén Domokosnak, hogy most nem a templomban, hanem a konsistoriális szobában történt. „Gondolhatja Ön, miért történt így, minden nagyobb zaj nélkül, a jelen körülmények tekintetéből.“ A főgondnok beszédében magasztalja az 1848. évi törvényhozás szabadelvűségét, melyben a vallási önkormányzat jogát „a kiváltságok korlátain túl az eddig nem jogosultakra is kiterjesztve láttuk, s vallásunknak a világosságot szerető szelleménél fogva csak lelki megnyugvással szemlélők, hogy a világosodásnak és szabad fejlődésnek azon tér, mely azt megilleti: fel van szabadítva.“ Azonban fájdalom, e lélekemelő esemény után nemsokára szomorú korszak borult Erdélyre, melynek aggasztó súlyát szent vallásunk is érezte, mely azonban csak szilárdabbá tevő azon vérünkkelé vált meggyőződésünket, hogy a lelkiismeret és vallásszabadság is csak az idő viharait többszázadon keresztül diadalmasan kiállott törvény ősi alkotmányunkban találhatja biztosítékát. Ugyanis megdöbbenve és lelki fájdalommal látták a kivételes, alkotmányellenes kormányrendszer által törvényes vallásszabadságunkat, független belkormányzásunkat is megtámadtatni... Mindnyájan elevenen emlékezhetünk, hogy b.e. püspökünk, főtisztelendő Székely Sándor úr még 1852. január havában elhalálozván már azon évben zsinatilag összegyűlve törvényes és alkotmányos jogunknál fogva püspökünket megválasztani kívántuk, de ebben a volt kormány által meggátoltattunk, püspökválasztási gyűlésünk betiltatott, választási jogunk gyakorolhatása felüggesztetett s nyolc éven keresztül folytonos előterjesztéseink, felirataink és kéréseink se valának képesek az önkényszülte tilalmat megszüntetni, sőt a volt cs. kir. vallásügyi minisztérium még csak annyira sem méltatott, hogy kéréseinkre bár legalább válaszoljon, s így törvényes jogunk gyakorlata nem elébb, hanem csakis akkor lőn lehetséges,

midőn a volt kormányrendszer megbukásával hazánkban a régibb alkotmányos kormányzás helyre állott.“

Ezután a főgondnok felolvastatta a királyi megerősítő levelet, az őket kinevező főkormányászéki leiratot. Ezt követően Kriza János letette a hódolati esküt. Végül Nagy Elek röviden kifejezte örömét, hogy „egy teljesen törvényes és alkotmányos eljárásnak eszközei és részesei lehetünk“. Szerencsésnek mondotta magát, hogy a jelen teendőt mint főkormányászéki biztos, mint vallásközösségünk főgondnoka és mint ifjúkoruktól fogva hű barát, örömteljes megnyugvással teljesíthette.

Ennek a püspökválasztásnak is megvolt a kellemetlen utóakkordja. Tudjuk, hogy a választók közvéleménye nem volt egységes, hanem három jelölt körül csoportosult. A főgondnok és Mikó Lőrinc Koronka Józsefet biztatták, igyekeztek rávenni, hogy vállalja a jelöltséget. Öccsét, Koronka Lászlót kéri fel hozzá intézett leveleikben, hogy bírja rá bátyját a püspökségre való fellépésre, mint olyan férfit, kiben tapintattal párosult főt nyernének. Koronka azonban nem vállalkozott.⁷ Pedig — teszi hozzá Pap Mózes — fellépése esetén megválasztása biztos lett volna a nevezett irányadó férfiak leveleiből meríthető tájékozódás szerint. A másik jelölt Székely Mózes volt. Róla írja Simén Domokosnak édesatyja 1861. május 15-én: „András bátyád leveléből úgy látom, hogy Kolozsvárt erősen fújják a kígyókövet Székely Mózes úr ellen. Sokan nem akarják a kolozsváriak közül őtet püspöknek megválasztani.“⁸ Mellőzésének több oka volt. Egyről magától Krizától értesülünk, aki azt mondja róla: „ő oly vékony mennyei hangú, hogy földi füleknek meg nem hallható.“⁹ Kellő hang és szónoki képesség hiánya egy püspöknél mindenestre lényeges hiány. E tekintetben Kriza sem áll minden kritikán felül. Róla Benczédi Gergely állapítja meg, hogy „egyike a legunalmasabb szónokoknak, aki hosszú beszédeket mondott, hangja siket, gesztikulációja dísztelen.“ Kriza János Siménnek írt levelében más okról is ír, de ezeken nehéz eligazodni: „eddig a szolgálatbani korosabbságot tekintették a választásnál, de most szabadabb lehelhetési korszakban élünk, midőn a lelkek merészebben öntik ki oly soká fojtva tartott érzelmeiket. Aztán még más tekintetek hatottak — folytatja — úgy, hogy lehetetlen volt intéző férfiainknak a közvéleményt tisztelt elődöm köré gyűjteni össze, s magam kénytelen voltam szavamat adni az elfogadásra, ha csak nem akarjam azon önérzetemet sértendett tapasztalatnak kiténni magamat, hogy valamilyen nem kolozsvári egyéniség körül összpontosuljon a választók közérzüllete.“ Bátyjának meg azt írja, hogy a zsinaton „hitrokonainknak nagy lelki küzködések között folyt szakadatlan értekezésük után az lett a szokatlanul nagy számban összegyűlt egyházi tanácsosok véleménye, hogy az én igénytelen személyemre lón a megállapodás“. A legkisebb nagy és előkészület nélkül ment a zsinatra, s mert mélyen érezte a feladat nagyságát, testi és szellemi erőtlensége majdnem visszatartotta a hivatal elfogadásától; „de biztatva ügyeink élén álló több nagy embereink s számos jóakaróim tanácsa által“, elszánta magát elfogadni azt.¹⁰ Jakab Eleknek és magának Krizának gr. Mikó Imréhez írt leveleiből értesülünk, hogy Mikó maga Kriza megválasztását ajánlotta és tanácsolta több egyházi vezető tagnak. Mikó Imre szava pedig abban az időben nagy nyomatókkal volt nem csak saját egyháza, hanem az egész magyar közélet területén is.

Jakab Elek Kriza életrajzában nyíltan megmondja Székely Mózes mellőzésének okát. Az abszolutizmus elleni nagy küzdelem közepette „mint rendkívüli esemény vallásközösségünk közlelkiismeretére megbotránkoztatólag hatott a főjegyző és püspökhelyettes 22 éves fiának, ki a helybeli unitárius hitközség segédének vezetője, kántora volt, rendetlenkedése miatti megdorgáltatása következtében katolikus vallásra térése... Aztán köztudomású volt a püspökhelyettes nevének a katolikus istentiszteleteken gyakori megjelenése, s több ily kivált aktuális helyzet által kétszeresen kényszerített körülmények“.¹¹ Ez az eset a városi közvéleményt is foglalkoztatta a *Magyar Futár* c. lap egy közvéleménye révén. Ebben olvassuk, hogy az unitárius püspök fia a katolikus hitre tért, dacára annak, hogy atyja mindent elkövetett e szándékától való eltérést. Oka az volt, hogy a fiatalember mint segédpap, egy prédikációt tartott, melyben paptársainál a papi hivatás hiányát keményen korholta. Ezért egyházi tanács elé állították, megfedették s ismétlés esetén hivatalvesztéssel fenyegették. Ekkor eltűnt a városból, két levelet hagyván maga után, egyiket atyjához, másikat mindenkihez. Atyjától engedelmet kér, s azzal menti magát, hogy a vallásos meggyőződésen az atyai hatalom sem uralkodhatik. A másikban azt fejt ki, hogy aki meggyőződését követi, becsületes ember. Ennek hívását követve ő most K. Fehérvárra megy, ha ott a papnöveldebe felvétetik, jó, ha nem, Nagyváradra s így tovább, míg hivatásának pályájába léphet. Ez az első közlemény. A lap hozzátézi: a részletekért jót nem állunk.¹² Atyja a következő számban így nyilatkozik: fia áttérési szándékát előtte mindig titkolta s csak legutóbb tudta meg, hogy ezen jártatja eszét már évek óta. Áttérése, a városból való eltávozása tudta és beleegyezése nélkül történt. Fia nem volt segédpap, csak teológus. Tette mindenestre fenytést érdemel s az egyházi tanács igen szelíden járt el vele szemben, sőt folyamodására, látva, hogy tettét megbánta, a büntetést elengedte. Egyik levelét minden jóézésű emberhez írta, s ebben azt mondja, hogy lépését minden tilalma s ellenzése dacára jogosnak tartja, mert 18. évét már átlépte. A másik hozzá van írva: utoljára pattantak le ajkáról e szavak: édes atyám. Többé szülői karjai közé visszatérni nem kíván, hogy neki többé neve nincs s levelét így írja alá: kinek már többé neve nincs!

Maga Kriza teljesen készületlenül ment a zsinatra. 1861. júl. 31-én írja Simén Domokosnak: „Mint püspökétől veszi tőlem e levelet, mely eseményre kétségkívül Ön is szintoly kevésbé volt elkészülve mint édesmagam, aki e tekintetben egész készületlenül mentem vala ki egész családommal, hogy azután egy pár hétig sósfürdőre mehessenek“,¹³ s elpanaszolja, hogy este 10-ig folyt a tanácskozás, s neki egész fáradtan éjjel kellett az új papok felszentelésére beszédet készítenie.

Székely Mózesnek a zsinat az elnöki és püspöki teendők hosszas időn keresztül való buzgó folytatásáért megadta a „Főtisztelendő“ címet, szolgálataiért méltánylását és elismerését jegyzőkönyvileg is kifejezte. Mindez nem használt. A főjegyző a választás eredményének kihirdetése után a zsinatról azonnal eltávozott és a főjegyzőségről lemondott. Kriza írja Siménnek (1861. júl. 31-én) miszerint kedvetlenül hat rá, hogy tisztelt elődjének minden eddigi kollegális viszonya félbeszakadt, s fáj halálania, hogy a zsinati tagok szavazása csupán armányos befolyásoknak lett volna következése, ami már hírlapilag is meg volt cáfolva. Október 5-én

ugyancsak Siménnek ezt írta: Székely Mózes „mind elzárkozva tartja magát a világtól s folyvást panaszolva a rajta elkövetett méltatlanságért. Sajnáljuk, de Isten tudja mily igaz ok nélkül történik a magatartása irányunkban.“ De nem lehetetlen, hogy mellőzése miatt történt halála 1862-ben. Jánosfalvi Sándor István egy könyvre írt jegyzetében mondja róla: „Szorgalmas munkás, tiszta elméjű ember, de gyenge szónok volt, csekély beszélő organumánál fogva is.“¹⁴ Borbély István Székely Mózesről ezt mondja: „Bukása a püspökválasztáson nemcsak őt személyében sebezte halálra, de 9 évi püspökhelyettesi s 31 évi tanári működésére is ráborította az elfeledtetés fátyolát... Pedig egykor 1847-ben Brassaival szemben választották igazgatóvá, s ettől kezdve a legválságosabb időkben egész emberként állott nagy felelősséggel járó hivatalaiban. Történeti időkben történeti jelentőségű munkát végzett.“¹⁵

Kriza és Nagy Elek szívélyes baráti viszonyban éltek diákkoruktól egy hosszú munkás életen keresztül. Fiatalkorukat a költészet és az irodalmi magyar szó ihlette, hangolta össze. Nagy Elek kedve, akarata és hajlama ellenére sodródott a politikai, törvénykezési és közigazgatási közélet terére. De ha már úgy hozta a sors, keményen és sziklaszilárdan állta helyét és diákkori eszményeiről lemondott. Krizát szegénysége mellett lelke és áldott jó szíve vezette pályájára. Az irodalom szeretetéről, a költészet lelkéből fogamzott bálványáról nem kellett és nem tudott lemondani, habár sokszor panaszolni volt kénytelen barátjaihoz, bátyjához írt leveleiben a mindennapi kenyér néha szükös voltáról, néha éppen hiányáról is. Még püspökké választása alkalmával, mikor köszönetét és programját mondja, sem tud és nem akar lemondani addigi bálványáról: „Voltak nekem is eddig szóbálványaim, voltak kedvenc szenvedélyeim, miknek kiváló szeretettel sok drága erőt és időt áldoztam; e pillanatok óta szakítok, bár sajnó fájdalommal is, szakítanom kell e bálványaimmal.“ De rögtön megbánja e vallomását s kijavítja: „Fennhagyok talán szentélyemben egy kis szögletet a műzsaszék oltárának ezentúlra is.“ Kriza szívesen menekül, ha teheti, a rideg való fagyos érintésétől, ami az élet prózájára fordítva azt jelenti, hogy nem igen törte magát az egyházi közigazgatás gyors, erélyes és halasztást nem tűrő vezetése iránt. Azt gondoljuk, nem sértjük emlékét, hanem a történelmi igazság érdekeit szolgáljuk, midőn e tekintetben Benczédi Gergely naplójából idézzük e sorokat: „Igen ritka, becsületes, derék ember, de véghetetlen gyenge, erélytelen püspök volt, aki a gyűléseken sokszor azt sem tudta, hogy miről foly a tanácskozás.“ Benczédi azt is mondja, hogy püspöki vizsgálatot nem tartott, a hatáskörébe tartozó jegyzőkönyveket nem vezette, a szíves olvasó emlékezzék vissza arra az előterjesztésre, melyet a főgondnoknak 1864-ben a torockói papi dézsma kárpótlása ügyében tett.

Ilyen körülmények között valósággal gondviselészerű a két jó barát diáknak az egyház világi és egyházi legfőbb vezetőiként való összehatalálkozása. Mikor a gyöngye, erélytelen Kriza püspök lett, az ő világi elnöktársa már 10 évig vitte az egyház legfőbb igazgatását, erős kézzel, páratlan tapintatossággal és sikertől megáldva, az egyház hajóját a vészől megmentve, mint fényes és gyakorlott kormányfői tehetség, mondja Borbély István.

JEGYZETEK

- ¹ Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve, 28—1861. jegyzőkönyvi pontja. (A továbbiakban: EKT jkvi p.)
- ² Uo. 52—1861. jkvi p.
- ³ Uo. 155—1861. jkvi p.
- ⁴ Uo. 212—1861. jkvi p.
- ⁵ Uo. 226—1861. jkvi p.
- ⁶ Uo. 307—1861. jkvi p.
- ⁷ Sándor János: *A székelykeresztúri unitárius gymnasium története*. 128. l.; Pap Mózes: *Koronka József élete*. Keresztény Magvető (A továbbiakban: KerMagv) XXXIII (1898) 275.
- ⁸ Dr. Borbély István: *Simén Domokos és kora*. KerMagv LX (1928) 63.
- ⁹ Jakab Elek: *Kriza János unitárius püspök életirata*. KerMagv XIII. 74.
- ¹⁰ Dr. Borbély I.: i.m. 64.
- ¹¹ Jakab E.: i.m. 80.
- ¹² *Nevezetes áttérés* címen megjelent a Magyar Futár 1856. okt. 12-i 57. számában.
- ¹³ Dr. Borbély I.: i.m. 64.
- ¹⁴ Uo. 89.
- ¹⁵ Uo. 89.

KELEMEN LAJOS

ADATOK ÖT SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS TEMPLOMKASTÉLY TÖRTÉNETÉHEZ*

A Székelyföldön kevés volt a megerősített templom, s ezek túlnyomólag a keleti részen épültek. A szászok hasonló rendeltetésű emlékeivel összehasonlítva, e templomok a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek és gyakran kisebb méretűek is.

Csíkban és Udvarhelyszékben csak egyszerű kőkerítés adja a templom erődített jellegét, mindössze a homoródszentmártoni és a székelyderzsi templomkastély jelentékenyebb. Legtöbb efféle emlék Háromszéken volt; itt Orbán Balázs¹ tizennégyet sorol föl. Ezeknek felét ismét csak kőkerítés övezi, csupán a bölöni, illyefalvi, kézdizsentléleki, lemhenyi, nagyajtai, sepsiárkosi, sepsiszentgyörgyi és zabolai volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva. Az ilyen építményeket régi adataink *várnak*, *kastélynak* nevezik. Ott, ahol megmaradtak, ez a nevük ma is.²

Nem véletlen, hogy a háromszéki templomkastélyok mind a közlekedés fő vonalába s ezzel az ellenség útjába is esnek, mert ezeket is, mint a szászok nagyszámú hasonló építményét, gyakorlati követelmény: a védekezés szüksége hozta létre. Mivel pedig építtetésük tekintélyes költségbe került, azért a forgalom útjába eső községek közül is mindig csak a nagyobbakban találhatók.³

---

* Megjelent a *Művészettörténeti tanulmányok* c. munkájában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977. 213—222 l.